

Brunns kyrkogård

Kulturhistorisk inventering
Ulricehamns kyrkliga samfällighet
Ulricehamns kommun
Karin Lundberg
Västarvet Kulturmiljö

Brunns kyrkogård

Kulturhistorisk inventering

Ulricehamns kyrkliga samfällighet

Ulricehamns kommun

Västarvet, Kulturmiljö

Författare Karin Lundberg

Grafisk form, layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Foto taget av Karin Lundberg. Fotot visar Brunns kyrkogård sedd från sydväst.

Tryck Bording AB, Borås 2013

Västarvet

Edsvägen 1B

462 35 Vänersborg

tel. 0521-26 41 50, fax 0521-27 50 19

www.vastarvet.se

Förord

Denna kulturhistoriska inventering av gravvårdarna på Brunns kyrkogård har utförts av Västarvet under år 2012 på uppdrag av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Rapporten innehåller rekommendationer för de kulturhistoriskt intressanta gravvårdarnas bevarande, vård och utveckling. Den är tänkt att användas av församlingen som ett underlag inför underhålls- och förändringsarbeten, och av länsstyrelsen och Västarvet vid handläggning av tillståndsärenden och remisser.

Vi vill tacka för ett trevligt samarbete och önska lycka till i det långsiktiga förvaltningsuppdraget.

Brunns kyrkogård är ett värdefullt arv. Genom att underhålla den väl kan den bli en välvårdad gåva att överlämna till kommande slakten.

Lödöse den 28 augusti

Karin Lundberg

Innehåll

Förord.....	3
Inledning.....	6
Innehåll.....	6
Metod och bedömning.....	6
Kyrkogården - ett levande kulturarv.....	6
Kyrkogårdarnas utveckling under 1 000 år.....	6
Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet.....	6
1700- och 1800-talen.....	7
1900- och 2000-talets kyrkogårdar.....	8
Lagstiftning.....	8
Generella krav.....	8
Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats.....	9
Riksantikvarieämbetets rekommendationer.....	9
Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar.....	10
Kyrkogårdens naturmiljö.....	10
Skötselråd.....	10
Bergarter.....	11
Allmänna åtgärder.....	11
Mekaniska skador.....	11
Rengöring.....	11
Biologisk påväxt.....	12
Alger.....	12
Mossor och gräs.....	12
Lavar.....	12
Förebyggande åtgärder.....	12
Rengöring.....	12
Kemiska skador.....	12
Stearin och sot.....	13
Järn- och kopparmissfärgning på sten.....	13
Förebyggande åtgärder.....	13
Rengöring.....	13
Graffiti och klotter.....	13
Förebyggande åtgärder.....	13
Symboler - ikonografi.....	13
Gravvårdarnas symboliska utformning.....	14
Djursymboler.....	14
Symboler från växtriket.....	14
Ljuset och elden som symboler.....	14
Föremål som symboler.....	14

Kristna symboler.....	15
Brunns kyrkogård ur ett kulturhistoriskt perspektiv.....	15
Brunns socken.....	15
Översiktlig historik över kyrkan.....	16
Kyrkogårdens historia.....	17
Brunns kyrkogård idag.....	17
Allmänt.....	17
Kyrkogårdens avgränsning och disposition.....	17
Gravvårdarna.....	18
Äldsta delen.....	18
Nedre delen.....	19
Vad gravvårdarna berättar om bygden.....	22
Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning.....	24
Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling.....	24
Allmänt om urvalet.....	24
1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden.....	24
2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden.....	24
3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända.....	24
Kriterier för återanvändning.....	24
Riktlinjer för vård av murar och grindar.....	24
Käll- och litteraturförteckning.....	26
Tryckta källor.....	26
Otryckta källor.....	26
Arkiv.....	26
Källor från Internet.....	26
Muntliga källor.....	26
Bilagor.....	27

Inledning

Västarvet rekommenderar att denna inventering antas av kyrkonämnden i Ulricehamns kyrkliga samfällighet, då det är av största vikt att riktlinjerna efterlevs och följs upp. Det är också viktigt att de gravvårdar som anses ha mycket höga kulturhistoriska värden (grad 1) antingen skrivs in i inventarieförteckningen, alternativt att listan biläggs inventarieförteckningen, om kyrkoantikvarisk ersättning för till exempel konservatorsinsatser ska kunna komma i fråga.

Inventering och rapportskrivning har utförts av Karin Lundberg. Kapitlet om kyrkogårdens historia har författats av Carina Carlsson. Lisa Molander har skrivit om lagstiftning, skötselråd för gravvårdar och symboler.

Innehåll

Rapportens första del består av en historisk tillbakablick, därpå följer lagstiftning och skötselråd för gravvårdarna. Sedan kommer ett kapitel om Brunns socken genom tiderna och en beskrivning av kyrkogården så som den ser ut idag och dess historia. Gravvårdarnas karaktärer beskrivs, därpå följer riktlinjer för gravvårdarnas skötsel samt en förteckning över samtliga utvalda gravvårdar.

Metod och bedömning

Arbetet har omfattat inventering i fält med genomgång av alla gravvårdar, sökning i arkiv och litteratur, samtal med kyrkogårdspersonal samt rapportskrivning. Viss personhistorisk inventering av gravvårdarna har gjorts med hjälp av Brunns hembygdsförening som har tillfört värdefulla kunskaper om de människorna som ligger begravda

Kyrkogården – ett levande kulturarv

Inventeringen av gravvårdarna har varit selektiv, vilket innebär att endast de gravvårdar som bedöms besitta kulturhistoriska värden har dokumenterats och beskrivits. Med dokumentation åsyftas fotografering samt beskrivning av utseende och inskription, där texter varit läsbara. Samtliga fotografier är tagna av Karin Lundberg, där ingen annan anges.

Vissa av gravvårdarna var nerlagda vid fototillfället på grund av det säkerhetsarbete kring gravvårdar som pågår. De gravvårdar som har återlämnats och som inte

har bedömts ha ett kulturhistoriskt värde kommer att tas bort. De övriga gravvårdarna säkras, dubbas om och monteras upp på nytt

Kyrkogårdarna utgör levande kulturmiljöer som ständigt förändras. Gravar byts ut under tidens gång och nya gravskick införs, växtligheten förnyas och nya gravkvarter tillkommer. Det är av stor vikt att de förändringarna som företas går varsamt till så att kyrkogårdens och församlingens historia sparas åt eftervärlden. Kyrkogårdarna anses utgöra en helt omistlig del i det svenska kulturarvet. De ingår i det stora kyrkliga kulturarv som Svenska kyrkan ansvarar för.

Alla begravningsplatser som tillkommit före år 1940 skyddas liksom kyrkorna av kulturminneslagens fjärde kapitel. De får inte ändras utan tillstånd av Länsstyrelsen. Mer om de lagar som gäller på begravningsplatsen finner du på sidan 8.

Kyrkogårdarnas utveckling under 1 000 år

Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet

Under brons- och järnåldern förekom såväl jordbegravningar som brandgravar. I samband med Sveriges kristnande avskaffades kremering som begravningsmetod, och det var sedan inte tillåtet förrän en bit in på 1900-talet. Enligt de romerskkatolska föreskrifterna skulle alla begravas i vigd jord på en för ändamålet avsedd yta, kyrkogården.

Man vet inte särskilt mycket om hur kyrkogårdarna såg ut i äldre tider. Förmodligen var de från kristnandet och under flera århundraden framåt oansenliga och mest liknande ängar med enstaka uppstickande gravmonument. För att skydda platsen hade man en mur runt om, till en början timrad i trä med tak av träspån och i senare tid kallmurad i sten.

Under tidig medeltid begravdes alla på kyrkogårdarna oavsett social tillhörighet. Med tiden uppstod bruket att gravlägga personer med hög rang inne i kyrkobyggnaderna och i slutet av medeltiden användes kyrkorna som begravningsplats för alla i samhällets översta skikt.

Gustav Wasa påpekar i ett förmaningsbrev år 1554 att gravplatserna måste skötas bättre. Vid den här tiden fick ogräs växa fritt, de dödas ben kunde sticka upp ur marken om det ville sig riktigt illa och lösa djur betade bland gravmonumenten. Gravstenar och murar revs och återanvändes på annat sätt. Mycket ta-

lar för att brevet inte fick något större genomslag och att vården av kyrkogårdarna i de flesta fallen försumrades ända in på 1800-talet. Detta hänger samman med att det länge var själva kyrkorummets innehåll de mest eftertraktade och påkostade gravplatsen. Gemene mans gravplats ute på kyrkogården ägnades ingen större omtanke.

1700- och 1800-talen

Under 1700-talet hördes allt fler protester mot begravning inne i kyrkorna. Stanken av ruttnande kroppar måste ha varit vedervärdig, och situationen uppfattades som ett sanitärt problem. År 1783 förbjöds bruket att gravlägga de döda inne i kyrkorummen. Eftersom kyrkogårdarna nu togs i bruk igen för alla oavsett socialt ursprung, väcktes så småningom intresset för kyrkogårdarnas utseende till liv. Detta sammanföll med att det så kallade parkidealet började spridas från kontinenten till svenska kyrkogårdar via slott och herrgårdar runt om i landet. Det innebar att trädgårdarna kring herresätena började förses med anlagda gångar och planterade lövträd i rader och alléer. Det var emellertid först under senare hälften av 1800-talet som parkidealet slog igenom helt och fullt på begravningsplatserna runt om i landet.

Parkmodet kom så småningom att förändra kyrkogårdarna fullständigt, från i princip trädlösa ängar med betande djur till väl planerade anläggningar med prydliga gångar, tydliga gravkvarter och lummiga trädrader

Brunns gamla kyrka foto taget 1893. Förmodligen såg de flesta kyrkogårdarna ut som denna i långa tiden, enstaka gravstenar uppstickande ur en nyslagen äng. Foto: Sanfrid Welin 1893.

På landsbygden företogs samtidigt andra genomgripande förändringar som kom att radikalt omgestalta det agrara landskapet. Skiftesreformerna splittrade byarna, skogen trängdes undan och sjöar sänktes för att öka odlingsarealerna. Kyrkogårdarnas nya utseende blev en del

i denna omfattande omstrukturering av landsbygden.

På 1700-talet och tidigare placerades gravarna alltid efter ett strikt socialt mönster som var etablerat sedan århundraden. Man använde företrädesvis områdena söder och öster om kyrkan. På landsbygden var kyrkogårdarna indelade på så vis att varje by eller hemman hade sin egen plats. På äldre kyrkogårdar kan man hitta svampformade så kallade gravskillnadsstenar som markerade olika gårdars gravrättsinnehav på kyrkogården. Det mest eftertraktade var att ligga nära kyrkan. De som hade gott ställt kunde sätta upp en huggen sten eller en gravtumba men ofta nöjde man sig med att ett enkelt träkors eller att bara jordkullen utmärkte platsen. Alla kände ju på den tiden till platsen för det egna hemmanets gravar. Längst ut på kyrkogården och längs med muren fick de fattiga och egendomslösa sin sista vila. I norr begravde man brottslingar, och utanför den vigda jorden hamnade "självspillingarna" som tagit sina egna liv.

Indelningen i olika avdelningar för de olika hemmanen slutade att tillämpas successivt under 1700- och 1800-talen. Istället övergick man till att begrava de döda i rad på en ledig plats efterhand. Varv efter varv fylldes på i kronologisk ordning allt eftersom folk dog, och stora gårds- och släktgravar fick flyttas när de stod i vägen.

Vid 1800-talets mitt blev det vanligt att den som hade råd kunde köpa sig en gravplats av församlingen, en familjegrav där make, maka, barn och efterlevande barn med fruar eller män skulle begravas. Detta speglar också samhällets ökande individualisering som skedde i samband med industrialiseringen. Avdelningarna för gårdar och byar luckrades alltså upp och gav istället plats för individuellt utformade gravvårdar. Kyrkogårdarna kom att delas in i ett område med köpta gravar och ett med gravar på rad för dem som inte kunde köpa sin grav. De gravar som inte var köpta kallades för linjegravar, frigravar eller gravar på allmänna linjen eller allmänna varvet. Dessa uttryck var vanliga långt in på 1900-talet. Linjegraven avskaffades i 1964 års gravrättslag.

År 1815 beslutades det att begravningar av hygieniska skäl inte längre fick ske inne i städer och byar och att nya begravningsplatser skulle läggas utanför stads- och bygränserna. Tidigare hade man bara begravt fattiga eller folk som dött i någon epidemi utanför städerna. De stora skillnaderna i sättet att begrava människor beroende på socialt ursprung uppmärksammades också. Det beslutades att alla skulle ha rätt till en egen grav och att ingen längre skulle behöva läggas i en allmän grav på någon fattigkyrkogård. Men för de högre

skikten fortsatte det att vara viktigt att uttrycka sin rang också efter döden under lång tid därefter. Stenindustrin utvecklades i snabb takt under 1800-talets senare del och det gick att skaffa sig större och mer exklusiva gravvårdar av sten än tidigare. De påkostade gravanordningarna fick också de mest synliga placeringarna nära gångstråken eller huvudentrén.

Under 1700-talet utvecklades föreställningen att träd hade en renande effekt på marken och luften. År 1805 kom ett påbud om att begravningsplatserna skulle planteras med lövträd. Denna föreställning försvann successivt under 1800-talet, men träden hade kommit till kyrkogårdarna för att stanna. Det är i första hand de inhemska trädarterna som alm, ask, lönn, lind och ek som planterats och som fortfarande dominerar dagens kyrkogårdar i form av trädreder och -kransar.

Under mitten och slutet av 1800-talet blev det också populärt att plantera träd solitärt på kyrkogårdarna, så kallade gravträd eller vårdträd. Till dessa användes ofta olika hängande arter, vilket ibland kallas sorgeträd och -buskar. De var ett uttryck för tidens romantiska anda då man gärna ville läsa in känslor i naturen.

*Ett så kallat sorgeträd i form av en ask.
Foto: Karin Lundberg.*

1900- och 2000-talets kyrkogårdar

De kyrkogårdar vi ser idag har fått sin huvudsakliga form under det sena 1800-talet. Den ganska strama strukturen med murar, trädkrans, klippta häckar och raka prydliga gångar härrör från parkidealet, som beskrivits ovan. Till saken hör också att 1700- och 1800-talens stora befolkningstillväxt ledde till att det blev trångt på många kyrkogårdar. Kvartersuppdelningen utvecklades som ett resultat av detta, och det blev också praktiskt att anordna gångar mellan kvarteren. Tidigare hade det i regel endast funnits riktiga gångar från grindarna i muren till kyrkporten. Kvarte-

ren skapades ofta med hjälp av klippta häckar. En särskild variant är den så kallade rygghäcken som sedan 1920-talet planterats för att skapa arkitektoniska avgränsningar mellan gravarna.

Industrialismens massproduktion av gravstenar samt gjutna kors och staket bidrar också stort till karaktären på dagens kyrkogårdar. Utbudet av gravvårdar att välja mellan växte snabbt under 1800-talets sista decennier och det var inte längre lika dyrt att resa en sten. Samtidigt var det vanligt bland de breda folklagren ända till andra världskriget med enkla vårdar som endast markerades av ett träkors eller en så kallad gravkulle beväxt med vintergröna.

Under 1900-talet infördes bestämmelser för gravvårdarnas utseende, vilket resulterade i allt mer enhetliga gravkvarter utan utrymme för större variation. I slutet av 1900-talet har många kyrkogårdar försetts med ask- och urnlundar i takt med att allt fler människor kremas efter sin död. Vidare har alla kyrkogårdar påverkats mer eller mindre av kyrkogårdsskötselns rationalisering. Gravramar i sten och infattningshäckar har ofta tagits bort för att göra gräsklippningen enklare och grusade gångar har ersatts av gräsmattor eller mer lättskötta gångar av asfalt eller stenplattor. Under 1900-talets sista årtionden och 2000-talets första decennium har gravstenarna blivit allt mer personligt präglade.

Gravsten på nedre delen av Brunns kyrkogård. Stenarna, som härstammar från 1990- och 2000-talet är låga och på tids-typiskt vis ofta asymmetriska och med personlig dekor. Foto: Karin Lundberg.

Lagstiftning

Generella krav

När det gäller vissa kategorier av den kyrkliga egendomen ställer staten speciella krav i fråga om förvalt-

ning. I kulturmiljölagens 4 kapitel (se nedan) finns särskilda bestämmelser om skydd för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Skyddet för dessa sk kyrkliga kulturminnen är oberoende av någon myndighets beslut (KML 4 kap. 1 §). De särskilda skyddsbestämmelserna har sina rötter långt tillbaka i tiden och skall ses mot bakgrund av Svenska kyrkans ställning i det svenska samhället genom århundraden.

De generella skyddsbestämmelserna i 4 kap. KML innebär i korthet att kyrkobyggnader och begravningsplatser byggda eller anlagda före 1940 omfattas av tillståndsplikt, dvs de får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen (KML 4 kap. 3 och 13 §§). Förvaltningen skall präglas av respekt för egendomens och miljöernas särskilda karaktär och antikvariska krav måste beaktas. Tillstånd krävs också för att avyttra, avföra, reparera, ändra eller flytta föremål upptagna i inventarieförteckningen.

Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats

I och med relationsändringen mellan staten och kyrkan, från och med 1 januari år 2000, har pastoraten och kyrkogårdsförvaltningarna själva det stora ansvaret för utformningen av kyrkogårdar, men även ansvar för att förteckningar över inventarier av kulturhistoriskt värde upprättas samt att inventarierna förvaras och vårdas väl. Kyrkogårdsförvaltningen måste vid en väsentlig ändring av begravningsplats, utöver ansökan hos länsstyrelsen, söka bygglov hos den kommunala byggnadsnämnden enligt Plan- och bygglagen för de ärenden som faller utanför den statliga tillsynen enligt KML.

Kallmuren söder om Brunns kyrka härstammar sannolikt från slutet av 1800-talet. För att ändra eller renovera denna mur krävs tillstånd från Länsstyrelsen. Foto: Karin Lundberg.

Utöver KML och begravningslagen är det Riksantikvarieämbetet som skall ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker (Förordning (1988:1088) om kulturminnen m. m. 22 §). Enligt Riksantikvarieämbetet kan väsentliga förändringar innebära:

- Borttagande eller genomgripande ändring av hägnad,
- Ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen,
- Ändring av inredning och konstnärlig utsmyckning i ceremonirum samt konstnärlig utsmyckning utomhus med undantag för sådana betydelselösa ändringar som endast avser att tillgodose vissa praktiska behov,
- Ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,
- Större ändringar av gravkvarter och gång- eller vägsystem inom gravplatsen,
- Ändrad vägbelysning, anläggande eller ändring av elektrisk belysning,
- Åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kringgravplatser, ändrad trädvegetation samt ändrad markbehandling inom gravområden.

Ovanstående innebär i praktiken att kyrkogårdsförvaltningen skall söka tillstånd inför fällning av träd i trädkransar inom kyrkogården, ändring eller borttagande av murar, gångar etcetera.

Den sista punkten uttrycker det vanligaste problemet, dvs de små förändringar som sker kontinuerligt under en längre tid och som så småningom åstadkommer väsentlig förändring. Problemet grundar sig i ett kortsiktigt tänkande och undviks genom ett långsiktigt, planerat förhållningssätt till den dagliga skötseln av kyrkogården.

Riksantikvarieämbetets rekommendationer

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har till uppgift att ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker. Dessa rekommendationer är inte klara i skrivande stund, men det finns ett antal publicerade

artiklar i ämnet. I Kulturmiljövård nr 6/1989 ägnas hela tidskriften åt kyrkogårdar och i Inger och Jan Berglunds artikel "Kyrkogården idag och imorgon" skriver de att istället för att betrakta den medeltida kyrkogården som historiska minnesmärken skulle man åter kunna använda den som begravningsplats. De vill dock framhålla att vid fortsatt begravning på dessa kyrkogårdar är det viktigt att ta tillvara och bevara den ursprungliga karaktären och att nya gravar måste anpassas till det "gamla mönstret" (s. 12). Även Kulturmiljövård 2/2003 ägnas till stora delar åt kyrkor och kyrkogårdar.

Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar

Gravvården ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har gravrättsinnehavaren rätt till gravvården. Vill gravrättsinnehavaren föra bort vården, får detta dock inte ske utan upplåtarens medgivande eller utan länsstyrelsens tillstånd om den är kulturhistoriskt värdefull. Medgivande skall lämnas förutsatt att det inte finns risk för att man förfar med gravvården på ett ovärdigt sätt (begravningslag 7 kap. 28 §, se nedan). Står vården kvar längre än sex månader efter att gravrätten upphört och att gravrättsinnehavaren meddelats tillfaller den upplåtaren (vanligen pastoratet). Om en gravanordning av kulturhistoriskt värde har tillfallit upplåtaren ska den i första hand lämnas kvar på den ursprungliga gravplatsen. Om gravvården ändå måste föras bort från sin ursprungliga plats ska den ställas upp på lämplig och därtill avsedd plats inom begravningsplatsen (begravningslag 7 kap. 37 §). Ansökan om borttagande eller flytt av gravvården sker hos länsstyrelsen.

Gravvårdar som har tillfallit upplåtaren faller under benämningen kyrkliga inventarier. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall enligt lag förvaras och vårdas väl (KML 4 kap. 6 §). Varje församling är skyldig att föra en förteckning över dessa inventarier. Gravvårdar av kulturhistoriskt värde som har tillfallit församlingen skall tas upp i inventarieförteckningen. I förteckningen ska det även stå var föremålet förvaras om det rör sig om en plats utanför kyrkan. Utöver att församlingen själva kan anse att gravvårdar är av kulturhistoriskt intresse och föra upp dem på inventarielistan, har länsstyrelsen rätt att besluta om att föremål tas upp i förteckningen (KML 4 kap. 10 §). När det rör gravvårdar med kulturhistoriskt värde krävs det tillstånd från länsstyrelsen i följande fall:

- För att avyttra en gravvård

- För att föra av den från förteckningen
- För att reparera eller ändra en gravvård. För mera obetydliga reparationer krävs inget tillstånd. De skall dock utföras så att vårdens kulturhistoriska värde inte minskar.
- Flytta gravvården från den plats där den sedan gammalt hör hemma (KML 4 kap. 9 §).

Om det finns allvarlig fara för att en värdefull gravvård skadas har länsstyrelsen rätt att vidta åtgärder för att skydda eller vårda den. Detta ska i så fall ske i samråd med stiftet eller privata ägare. Man kan ta upp gravvårdar av kulturhistoriskt intresse, som fortfarande är i privat ägo, i inventarieförteckningen. I så fall krävs inte länsstyrelsens tillåtelse för ovanstående punkter.

Kyrkogårdens naturmiljö

Begravningsplatserna är i dag välskötta parkanläggningar av högt kulturhistoriskt värde, där kulturhänsynen i allra högsta grad är gällande (KML 4 kap. 11 och 13 §§). En felaktigt utförd vårdinsats eller beskärning kan döda eller allvarligt skada en växt och därmed förändra hela karaktären på begravningsplatsen. Därför är det viktigt att erfarna personer anlitas för besiktningar och ändringar.

Miljöbalken (1998:808) ger möjligheten att särskilt skyddsvärda mindre markområden, såsom kyrkogårdar med trädkrans och till exempel stengärdesgårdar, kan förklaras som biotopskyddsområden (MB 7 kap. 11 §). I förarbetet till miljöbalken listas områden som avses som biotopskyddsområden, till exempel alléer, av lövträd i enkel eller dubbel rad som består av minst fem vuxna träd längs en väg eller i ett öppet landskap, eller stenvägar i jordbruksmark, som har eller haft hägnadsfunktion för jordbruk eller annan funktion

Skötselråd

Kulturminneslagen säger att såväl kyrkogården som helhet och enskilda gravvårdar skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskar eller försvåras. Ett kontinuerligt underhåll förebygger större komplikationer och är en ekonomisk vinning på sikt.

Syftet med alla åtgärder på en gravvård är givetvis att förlänga gravvårdens livslängd. Därför är det viktigt att vården anpassas till gravvårdens karaktär. Väsentligt för all skötsel är de förebyggande åtgärderna som mins-

kar risken för skador orskade av påväxt av växter och mikroorganismer eller genom sura nedfall. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer och visar sig i form av sprickor, avflagningar, bompartier (luftfickor), deformationer, sandning/pulverisering eller stenbortfall.

Viktigt för förståelsen av begravningsplatsen är att en äldre gravvård skall behandlas så att vårdens ålder tydligt framgår. Det är med andra ord viktigt att de spår som tiden lämnat efter sig bevaras. Vid rengöring och reparation av vårdar äldre än 100 år eller som har högt kulturhistoriskt värde är det lämpligt att en konservator anlitas, såväl för rådgivning och för reparationsåtgärderna som för upprättande av vårdplan för de kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Bergarter

Det är stor skillnad på olika stensorters motståndskraft mot vittring och skador. De mjukare sedimentära bergarterna som sandsten, kalksten och marmor vittrar lättare än den hårda graniten på grund av de mjukare bergarternas lager med olika hårdhet och porositet. Varje vård skall behandlas och rengöras utifrån den specifika bergartens egenskaper.

Gravstenar från 1800-talets mitt och tidigare är med få undantag huggna i mjuka bergarter som kalksten och sandsten. Den hårdare graniten blev vanlig först under andra halvan av 1800-talet då det blev möjligt att industriellt bryta den. Förutom granit, gnejs och diabas förekommer även marmor, skiffer och täljsten i gravvårdarna. I sällsynta fall förekommer också gravanordningar som gjutits i betong.

Allmänna åtgärder

Mycket av det viktiga arbetet med gravvårdarna ligger i den allmänna tillsynen. Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Enkla åtgärder som betyder mycket för gravvårdarnas bevarande är att dels vara försiktig när större fordon skall manövreras så att vårdarna inte tar skada, och att markera gångvägar tydligt så att besökare inte i onödan kliver på hållar.

Att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort regnvatten och snö från hållar och tumbor, sopa bort löv och nedfallande grenar, och kontrollera så att inte ojämnheter och sättningar bildas under liggande hållar, betyder på längre sikt att gravvårdarna får finnas kvar som de unika objekt de är. Om något

inträffar som behöver åtgärdas skall åtgärderna ske omgående, dels för att minnet av att det skett ofta bleknar snabbt och att exempelvis avslagna bitar skall fästas tillbaka på exakt rätt plats. Graffiti är lättare att få bort när skadan är färsk.

Mekaniska skador

Förankringsjärn som rostat är en vanlig orsak till skadade gravanordningar. Ett viktigt arbete är att byta ut eller rostskyddsbehandla de korroderande förankringsjärnen. När järnkramlorna rostar expanderar järnet och stenen den är infogad i sprängs sönder. Att byta dessa förankringsjärn mot rostfritt stål betyder mycket för framför allt tumbornas och hållarnas fortlevnad på kyrkogårdarna, men är också viktigt ur säkerhetssynpunkt. Vid byte är det viktigt att ta hänsyn till hur järnen är fästade och hur de är utformade. Detta bör dokumenteras både ur teknikhistorisk synvinkel men även då järnen i framtiden kan hjälpa till att datera tumborna tidsmässigt eller härleda dem till olika gravfirmor etc.

Sättning på tumbor och liggande hållar kan orsaka sprickbildning och materialbortfall. Vid en stabilisering och upprätning av konstruktionen bör en konservator kontaktas om huruvida en fuktspärr skall placeras under sidohållarna. Att kapillärt avskilja stenen från markfukten kan i förlängningen vara klokt. Metoder för arbetet bör diskuteras med antikvarisk kontrollant och konservatorer.

Rengöring

Behöver gravvårdens rengöras och i så fall varför? Hur ren bör den bli? Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt värdefull. Rengöringen bör istället ske för att kunna skapa sig en förståelse för objektet, att kunna tolka en inskription eller en skulptural relief, och för att förlänga livslängden på gravården.

Vid hårdare smutsning och behov av större ingrepp bör en konservator kontaktas för rådgivning och eventuellt utförande. Enklare rengöring sker med mycket vatten, mjuka borstar och inget eller minimalt med rengöringsmedel. Vid all våtrengöring gäller att man ska använda rikligt med vatten och skölja ofta. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Detta är extra viktigt vid rengöring av polerade ytor som repas lätt.

Metoden för rengöringen skall anpassas efter vad som skapat smutsen. En så begränsad användning av kemiska medel (rengöringsmedel, biocider etc.) på vårdarna

som möjligt är att rekommendera, på grund av att olika bergarter tar åt sig medlet olika och att vissa bergarter kan reagera med lösningen och i värsta fall lösas upp och ytan förstöras. Nedan följer en kort redovisning av vad man kan göra för att ta bort olika smutsningar samt vilka förebyggande åtgärder de kan kräva.

Biologisk påväxt

Biologisk påväxt upplevs av många som misspydande och kan göra inskriptioner svårlästa. Vissa lavararter är också aggressiva mot stenen genom att de löser upp yt-skiktet och får mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängning.

Alger

Alger trivs bäst i fuktiga skuggrika miljöer och förekommer på begravningsplatser oftast på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är oftast gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Mossor och gräs

Stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jod kan samlas i fördjupningar är goda grogrunder för mossor och gräs. Det är ofta enkelt att avlägsna mossor och gräs och återväxten sker inte speciellt snabbt om jord och fukt fickor hålls rena.

Lavar

På stenarnas ytor kan lavarna se ut som tunna skorpor. Under ytan fäster lavarna sig med rötter (hyfer) som tränger in i stenen. Vid rengöring är det ofta endast skorpan som kan avlägsnas. De kvarvarande rötterna ger därför ofta upphov till nytillväxt inom ett par års tid.

Förebyggande åtgärder

Biologisk påväxt kan minskas om stenen regelbundet borstas ren från jord, sand, skräp och nerfallna löv. Träd och buskar som skuggar bör hållas efter då skuggan men även saven och sockret som droppar från vissa träd kan ge en gynnsam miljö för mikroorganismer.

*Kraftigt lavangripen sten gravnummer 28-29/R. Lavar som dessa är svåra att få bort på djupet utan att stenen skadas.
Foto: Karin Lundberg.*

Rengöring

Lämpligast är att rengöra sten från biologisk påväxt under tidig vår och sen höst. Under dessa tider är speciellt lavar aktiva och växer och är därför mjukare och lättare att ta bort. Rengör dock aldrig stenar med vatten vid risk för frost eftersom det kan ge upphov till frostsprängningar.

Hårda stensorter som granit kan rengöras med högtryckstvätt men endast där inte förgyllning och dekorationer eller redan skadade partier kan skadas.

På skadade delar eller på mjuka stensorter ska endast varmt vatten och mjuka borstar användas. För att öka vätningen av stenen kan några droppar diskmedel tillsättas tvättvattnet. Riktigt hårda lavar kan mjukas upp genom att stenen under någon vecka står insvept i våta tygsäckar och plast. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Därefter kan stenen rengöras med mjuk borste och riklig vattensköljning.

Mer avancerade rengöringsmetoder bör utföras av erfarna hantverkare eller stenarbetare. Vårdar med mycket höga kulturhistoriska värden bör rengöras av konservator.

Kemiska skador

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna så kallade gipskrusta är ofta svart och bubblig och återfinns på ytor i regnskugga (exempelvis att statyer får svarta ögonhål och svarta ”slöjor” under utskjutande delar). Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlämnas till konservator.

Rengöringspreparat i handeln innehåller ofta medel som kan verka frätande eller skadligt på annat sätt på stenar varför dessa medel avråds helt från att användas. Exempelvis är den ofta använda rengöringssubstansen kaliumhydroxid, eller lut, starkt basiskt och frätande samt saltbildande. Medel med denna substans i kan föra in salter i porösa stenar eller i hårdare stenars sprickor som när de torkar utvidgas och som kan orsaka saltsprängning av stenen.

Stearin och sot

Marschaller och ljus kan ge olika typer av skador. De kan ge sotränder och stearinstänk och heta marschaller som ställs på stenen kan vintertid orsaka söndersprängning av stenen. Marschaller och ljus skall alltid placeras i stadiga ljushållare eller lyktor och placeras så att de inte kan välta. Stearinstänk är svåra att avlägsna helt. Allt synligt stearin skrapas bort med plast- eller träverktyg. På porösa stenar kan stearin som trängt in i stenen till viss del lösas upp med kemiskt ren bensin och sedan sugas upp med läskpapper. Stearinet kan även värmas till flytande form med varmluftspistol och sugas upp med läskpapper. Sotränder avlägsnas torrt med suddigummiliknande produkter i samråd med konservator.

Järn- och kopparmissfärgning på sten

Metaller oxideras av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Det ger gröna eller rostbruna missfärgningar som framträder tydligast på ljusa kalkhaltiga stenar men även på hårdare bergarter.

Förebyggande åtgärder

För att undvika missfärgningar skall man i möjligaste mån skydda metallen från oxidation. Skyddet sker genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer eller genom att byta ut rostande järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Kopparmissfärgningar är svåra att förebygga eftersom metallen inte behandlas och man får i de flesta fall acceptera missfärgningen

Rengöring

Rengöring av järn- och kopparmissfärgningar bör utföras först efter samråd med konservator. I vissa fall måste rengöringen utföras av konservator, särskilt när vårdens kulturhistoriska värde är högt.

Graffiti och klotter

Klotter eller graffiti är ofta gjort med sprayfärg eller tusch innehållande mycket finkornigt pigment som tränger in i stenens porer. Har kyrkogården utsatts för klotter ska man kontakta en klottersanerare snarast, då materialet är enklare att avlägsna ju färskare det är. Vid saneringen kan försvagade, imålade eller förgyllda partier påverkas varför en konservator bör kontaktas för rådgivning. Har någon av de kulturhistoriskt intressanta vårdarna på kyrkogården utsatts bör en konservator kontaktas före saneringen för rådgivning.

Förebyggande åtgärder

Vid misstanke att vårdar kan utsättas för klotter eller om det redan har hänt bör utsatta stenar eller murar klotterskyddas. Klotterskydd utförs av saneringsfirmor. Lämpligaste klotterskyddet för sten är att en hinna av vax eller annat material påförs stenen och som vid sanering avlägsnas tillsammans med klotret. Polerade stenar av granit eller annan hård bergart kan ge ett märkbart förändrat utseende varför dessa stenar kan saneras med lösningsbaserade klotterborttagningsmedel.

Symboler – ikonografi

Symboler i vår omgivning kommer till inom ramen för en gemensam verklighetsuppfattning och de har förekommit på gravstenar sedan lång tid tillbaka. Under andra halvan av 1800-talet användes på gravvårdarna ett flertal kristna symboler men i och med industrialismens inträde började även icke kristna symboler användas, såsom lagerkransar, franska liljor och stjärnor. Den icke religiösa symboliken anknyter ofta till yrkesutövning. Efterkrigstiden och särskilt 1950-talet medförde en återkomst för den sakrala formen på gravvårdarnas symboler.

Under 1970- till 90-talen har en slags privatreligiös symbolik vuxit fram med naturen som främsta inspirationskälla. Tallar i soluppgång över vatten, fåglar och betande rådjur förekommer i dessa meditativa motiv där den moderna människans dröm om naturen träder fram tydligt.

Nedan redovisas ett urval av de symboler som ofta förekommer på västgötska kyrkogårdar. För vidare fördjupning i ämnet rekommenderas följande verk:

- Cooper, J. C., 1995, Symboler: en uppslagsbok, övers: Margareta Eklöf och Ingvar Lindblom, Forum, Stockholm

- Dahlby, Frithiof, 1963, De heliga tecknens hemlighet. Symboler och attribut, Verbum kyrkliga centralförlaget, Stockholm
- Kilström, Bengt, I., 1983, Bild och symbol i Guds hus, Proprius, Stockholm.

De tecknade illustrationerna är hämtade ur Dahlbys bok.

Gravvårdarnas symboliska utformning

- Avbrutna kolonner eller stenar: det avbrutna livet, livets kortvarighet och snabbt skövlade skönhet.
- Pelare: sanningens stödjepelare och grundfäste. Avbruten pelare är en icke-kristen dödsymbol som pekar på det avbrutna livet.
- Gravvården är utformad som en ek: styrka och uthållighet.
- Ringkors: ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som till skillnad från hjulkorset går utanför cirkelbågen. Ringkorset restes ofta på en plats där ett våldsdåd ägt rum eller framför en gård för att skydda den för olyckor.

Vilket väderstreck graven är placerad mot har stor betydelse:

- Öster: frälsningens väderstreck. De döda lades med ögonen riktade åt öster, mot paradiset.
- Söder: ljusorten, varifrån herren kommer.
- Norr: mörkrets ort där demonerna härskar.
- Väster: nattens ankomst, världens afton. Demonernas, dödens och den yttersta domens väderstreck.

Djursymboler

- Duva: den heliga andes viktigaste symbol. Återges ofta med korsgloria och omgiven av strålar. En duva på gravstenen symboliserar den kristna själen, som gått till den eviga vilan.
- Bi: hopp, oskuld, odödlighet och uppståndelse men även fliten och jungfrulighetens symbol. Symboliserar även medlemmarna i kyrkan som samlar in livets söta frukter.

- Fisk: symbol för människan. Kristus är fisken och lärjungarna hans små fiskar, därför dopvattnet.
- Fjäril: dess tre stadier symboliserar treenigheten.
- Fågel: fågel flygande ur sin bur symboliserar själen som flyr sitt jordiska fångelse.
- Orm: vishetssymbol
- Svala: Mariafågeln men även en symbol för Kristus.

Symboler från växtriket

- Blommor på gravstenen: en evig vår, det kristna hoppet.
- Järnek: symbol för Jesu lidande och korsfästelse.
- Pinjekotten: fruktbarhetssymbol
- Ros: Kristus och hans dygder.
- Trädet: symbol för uppståndelsen och evigt liv. Ett avbrutet träd symboliserar det avbrutna livet.
- Vinranken: uppståndelsesymbol

Ljuset och elden som symboler

- Evighetslampan/oljelampan: andens ljus. Vi lever i Kristi frälsnings ljus. Lampan är också en viktig judisk symbol för döden och tänds som minne av den döda.
- Facklan: neråtvänd symboliserar den livets utlocknande, odödligheten. Ingen kristen symbol.
- Ljus: dödsljuset symboliserar att den döde är redo att möta Kristus.

Föremål som symboler

- Hästskon: anses bringa lycka och symboliserar himlavalvet med öppningen nedåt. Är öppningen uppåt symboliserar den helvetet.
- Kalken: symboliserar Jesu grav. En kalk på en prästs gravsten symboliserar hans eller hennes ämbete.

- Krona: livets krona, tillsammans med palm-bladet (segerens palm) symboliserar ett evigt liv.
- Skeppet: symbol för Kristi kyrka: Kristus styr skeppet, de troende är besättningsmännen. Masten är korset, seglet är tron, drivkraften är anden, Guds ord kompassen, hoppet ankaren, bönen ankarkättingen och Guds trofasthet ankargrunden.
- Timglaset: tidens flykt, det snabbt flyende livet. Vanlig symbol sedan 1700-talet
- Uppslagen bok placerad på en stubbe: enhet mellan natur och kultur.
- Urna: sorg och saknad. Med flammor symboliserar den det nya livet som följer efter döden. Är den draperad syftas på begravning och död.
- Vågskålen: symbol för domen.

Himlakroppar

- Stjärna: exempelvis morgonstjärnan: En åttauddig stjärna är kristusstjärnan, sinnebild för fullkomlighet och oändlighet. Stjärnan med strålar under symboliserar Betlehemsstjärnan. Den sexuddiga stjärnan, hexagrammet eller Davidsstjärnan, symboliserar judendomen.

Kristna symboler

- Hjulkorset: segerkorset.
- I.N.R.I.: inskriptionen på Jesu kors: J(esus) N(azarenus) R(ex) J(udaeorum): Jesus från Nasaret, judarnas konung.
- Korset: uppståndelsesymbol. De tre korsen på golgata: död.

Kristusmonogram:

- IHC/IHS: Monogrammet lanserades under 1400-talet och tolkades då som: I(esus) H(ominum) S(alvator): Jesus människornas frälsare, eller
- I(n) H(oc) S(igno vinces): i detta tecken skall du segra, eller
- I(n) H(oc) S(alvus): i detta finnes frälsning.
- I(esus) H(omo) S(anctus): Jesus den heliga människan.

- I(esum) H(abemus) S(ocium): vi hava Jesus som följeslagare (Jesuitisk tolkning)
- I C: J(esu)S
- I R: Jesus Redemptor, Jesus Frälsaren.
- I S: Jesus Salvator, Jesus Frälsaren.
- Pentagram: med spetsen uppåt betyder det att man anropar himlen, pekar spetsen neråt betyder det att man åkallar den undre världen. Pentagrammet förekommer ofta som avvärjningssymbol på husgeråd, dörrar, väggar, hus och så vidare. De onda demonerna skulle fångas eller oskadliggöras med hjälp av pentagrammet.
- Ring: världsalltet och oändligheten och fulländningen.
- Treenigheten: antalet tre står för treenigheten exempelvis tre cirkelbågar som skär varandra heter trinitas: trefaldigheten. Trepasset (också kallat trifolium) används ofta som dekoration men ger i vissa fall även stenen dess form, är ett stiliserat treklöverblad som symboliserar treenigheten och dess hemligheter.
- Ängel med barn i famnen: skyddsängel, dödsängel – ofta på barngravar i form av alabasterrelief efter den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och som fogades in i granit- eller marmorstenar.

Brunns kyrkogård ur ett kulturhistoriskt perspektiv

Brunns socken

Brunns socken ingår sedan 1938 i Ulricehamns stad. Den gamla socknen utgörs av sjön Åsundens västra strand och dess bergs- och skogsområden. Det gamla sockencentrumet är beläget i Brunnsbäckens uppodlade dalgång, genom vilken den nu nedlagda järnvägen Borås-Ulricehamn gick. Här löper även vägen från Hulu i söder samman med väg 40 mellan Borås och Ulricehamn, vars sträckning idag är flyttad norr om samhället

Norr om samhället och nuvarande riksväg 40 ligger ett gravfält med kontinuitet sedan bronsålder och fram till medeltid. Gravfältet innehåller över 50 forn lämningar med högar, stensättningar, rösen samt även områden med fossil åkermark. Invid Brunnsbäckens

södra strand ligger den gamla kyrkplatsen. Av den gamla kyrkan återstår idag en ruin i form av ett långhus från 1200-talet med fullbrett kor rakt kor från 1697 och vapenhus från 1808.

Brunns kyrkoruin år 2012. Foto: Karin Lundberg.

Järnvägen mellan Borås och Ulricehamn invigdes 1917 och kring järnvägen växte ett stationsområde upp i början av 1900-talet. Invid det gamla vägskelet söder om samhället ligger en bebyggelsemiljö som består av den gamla folkskolan från 1880 samt på den andra sidan vägen den nya skolan från 1931. Ett stycke längre österut invid den gamla landsvägen mot Borås ligger en gammal gästgivaregård. Den är troligtvis uppförd i slutet av 1700-talet och fungerade som gästgivaregård fram till slutet av 1800-talet. På en bergsknalle ett kort stycke därifrån ligger den nuvarande kyrkan och kyrkogård. Bebyggelsen runt om består till stor del av utskiftade gårdar med omgivande hagmarker.

Enligt de gamla jordeböckerna från 1540-talet dominerades jordägandet i Brunn av frälse- och kyrkohemman. År 1542 fanns nio gårdar upptagna i jordeboken. Ett av frälsehemmanen i Brunn upptogs 1636 till säteri av den adliga släkten Gyllenstierna. Gården hette ursprungligen Hästhagen men fick då namnet Brunnsnäs. De nuvarande byggnaderna på Brunnsnäs uppfördes på 1770-talet och under åren ägdes säteriet av ett flertal ägare. I början av 1900-talet blev Brunnsnäs känt genom EFS-predikanten Efraim Rang. På Brunnsnäs anordnades konfirmationsläger, sjömansmissionskurser, söndagsskolekurser, bibelkurser med mera som kom att bli epokgörande för hela landet.

På Brunns kyrkogård ligger flera av dem som var verksamma vid den här tiden begravda, förutom nämnda Efraim Rang, även predikanten Natanel Johansson, nämndemannen P. Jonasson samt kommunister Otto Gustafsson.

Brunns kyrka och kyrkogård sedda från sydväst. Fotografiet är troligen taget i början av 1900-talet med tanke på de förhållandevis låga träden. Foto: G Reimers ATA

Översiktlig historik över kyrkan

Brunns kyrka från 1893 är ritad av göteborgsarkitekten Adrian Crispin Pettersson. Stilen är nygotisk med polygonalt kor, spetsbågar, vimperger, trepass och branta tak med storplåt, kupor och smideskors. Fasadbehandlingen är materialrealistisk med råa granit- och gnejsmurar där gult tegel bildar en kontrast kring portar och ljudgluggar. Interiören präglas av den genomgripande renovering som utfördes av arkitekt Axel Forssén 1927. Den öppna takstolen är på tidstypiskt maner inklädd bakom ett tunnvalv av plywood med utdraget dekorat anfang. Inredning från den gamla kyrkan har inkorporerats i kyrkorummet. Detta utgörs av altaruppsats och predikstol (båda av H. C. Datan) samt läktarbröst i barock och ett medeltida altare. Bänkgavlarna har rakt krön. Den sammanhållande färgsättningen i brunt och grönt med marmoreringar är till stor del från 1927. Endast altarringen kvarstår oförändrad från den ursprungliga inredningen. Det pneumatiska orgelverket byggdes av Nordfors & Co 1927 och sitter i en fasad från sent 1800-tal. I vapenhuset förvaras en medeltida järnbeslagen port från den gamla kyrkan, liksom några

Sockencentrat i Brunns socken. Ekonomisk karta. Fältmätt på 1890-talet.

gravstenar från 1600-talet. I tornet hänger en senmedeltida klocka.

Kyrkogårdens historia

Brunns kyrkogård är anlagd i slutet på 1800-talet och har av naturliga skäl få gravvårdar från 1800-talet. Den äldsta gravvården är från 1891 och står som en solitär öster om kyrkan vid stenvuren. Eftersom kyrkan vid det tillfället inte var färdigbyggd och kyrkogården ej anlagd blev stenen placerad där.

Kyrkogården har utvidgats endast en gång. År 1981 utvidgades anläggningen åt väster och kallas idag för den nedre. Den består av såväl kistplatser som urnplatser. Det finns varken minneslund eller askgravplats på Brunns kyrkogård idag.

Brunns kyrkogård har förutom utvidgningen åt väster inte genomgått så stora förändringar. På ett foto från 1935 är den sydöstra delen tämligen intakt. Det som är förändrat är den sydvästra delen. Där har ett antal gravvårdar tillkommit som på tidstypiskt vis omringas av rygghäckar.

På bilden ser man också att ett flertal grusmar har försvunnit.

Brunns kyrkogård idag

Allmänt

Brunns kyrkogård ligger på fastigheten Brunn 11:28. Begravningsplatsens yta omfattar ca 0,86 hektar.

I skrivande stund finns det 435 gravplatser i gravregistret varav 251 är upplåtna idag. 164 stycken är ej upplåtna men disponibla (nya gravplatser som ingen har valt ännu) samt nio stycken ej upplåtna. Dessutom är 11 stycken gravplatser borttagna. Under år 2010 genomfördes totalt tre gravsättningar på Brunns kyrkogård. Två av dessa skedde genom urnbegravning, och en genom kistnedsättning. För 2011 var siffrorna detsamma.

Kyrkogårdens avgränsning och disposition

Brunns kyrkogård består av två klart urskiljbara delar, en äldre innanför en mur och en lägre nyare del utanför den sydvästra muren. Den äldsta delen bildar en oregelbunden fyrhörning som inramas av en dubbelmur samt en trädkrans av bland annat lind, ask och

Brunns kyrka och kyrkogård fotograferade från ovan år 1935. Träden var betydligt fler och tätvuxnare än de är idag. Till höger på bilden syns Brunns skolbyggnad som då var alldeles nyuppförd

björk. Förutom trädkransen finns en rad med syrener intill förrådsbyggnaden samt en björkalle som leder ner till vägen från kyrkans parkering i väster. I gravkvarteren närmast kyrkan i sydväst omringas gravvårdarna av rygghäckar.

Kyrkan ligger i den norra delen av kyrkogården. Utöver kyrkan finns även ett förråd eller uthus på kyrkogården, beläget i den äldsta kyrkogårdsdelens nordvästra spets. Runt hela kyrkobyggnaden löper en grusgång och från den västra entrén finns en gång av betongplattor som leder fram till förrådsbyggnaden. Två belysningsstolpar omringar den västra porten.

I den västra muren finns en smidd pargrind och två enkla smidesgrindar, åtskilda av två grindstolpar av granit med fasade sidor och krön. Väster om den muromgärdade kyrkogården ligger den så kallade nedre delen, som invigdes 1981. Här finns såväl kistgravplatser som urngravar. Denna nedre del omges av ett lågt trästaket med två öppningar i norr och trädrader av askar och björkar samt buskar. I det första kvarteret närmast muren finns ett område med en rad av rygghäckar av idegran, avsedda för urnbegravningar. På de äldsta delarna av

Smidd pargrind vid den västra entrén. Foto: Karin Lundberg.

kyrkogården finns grusade gångar medan den nedre delen har gångar med asfaltbeläggning (Se gravkarta 1).

Gravvårdarna

Äldsta delen

Gravvårdarna på den äldsta delen av kyrkogården härstammar från slutet av 1800-talet fram till idag med

tyngdpunkt på perioden 1920 till och med cirka 1950. Området ger ett blandat intryck med såväl höga som låga anläggningar som enstaka grusgravar. Vårdarna är placerade i nord-sydliga rader.

Nordost om kyrkan finns den äldsta gravvården som härstammar från 1891. Gravvården är rest för A. Edman från Gästgivaregården som ville ha sin gravvård på den nya kyrkogården men eftersom kyrkan var nybyggd och kyrkogården ej var planerad så blev den placerad här enligt källor.

Södra delen av kyrkogården karaktäriseras av en blandning av höga och låga gravvårdar. Foto: Karin Lundberg.

Nedre delen av Brunns kyrkogård sedd från öster. Här finns kistplatser och urnplatser. Foto: Karin Lundberg.

Kyrkogården sedd från sydväst. Foto: Karin Lundberg.

Närmast kyrkan åt söder samt åt sydost finns inga gravvårdar på grund av att det är bergigt och svårt att gräva. De äldsta gravvårdarna ligger på den sydöstra delen längst mot muren till viss del uppblandat med nyare gravvårdar. Det finns inga gravvårdar på den norra sidan eller på östra. Söder om kyrkan på båda sidor om den ena grusgången finns ett enhetligt område med grusgravar från 1920-1950-talet. Längst ner mot muren åt sydväst är gravvårdarna glesare och lägre och oregelbundet placerade.

Nedre delen

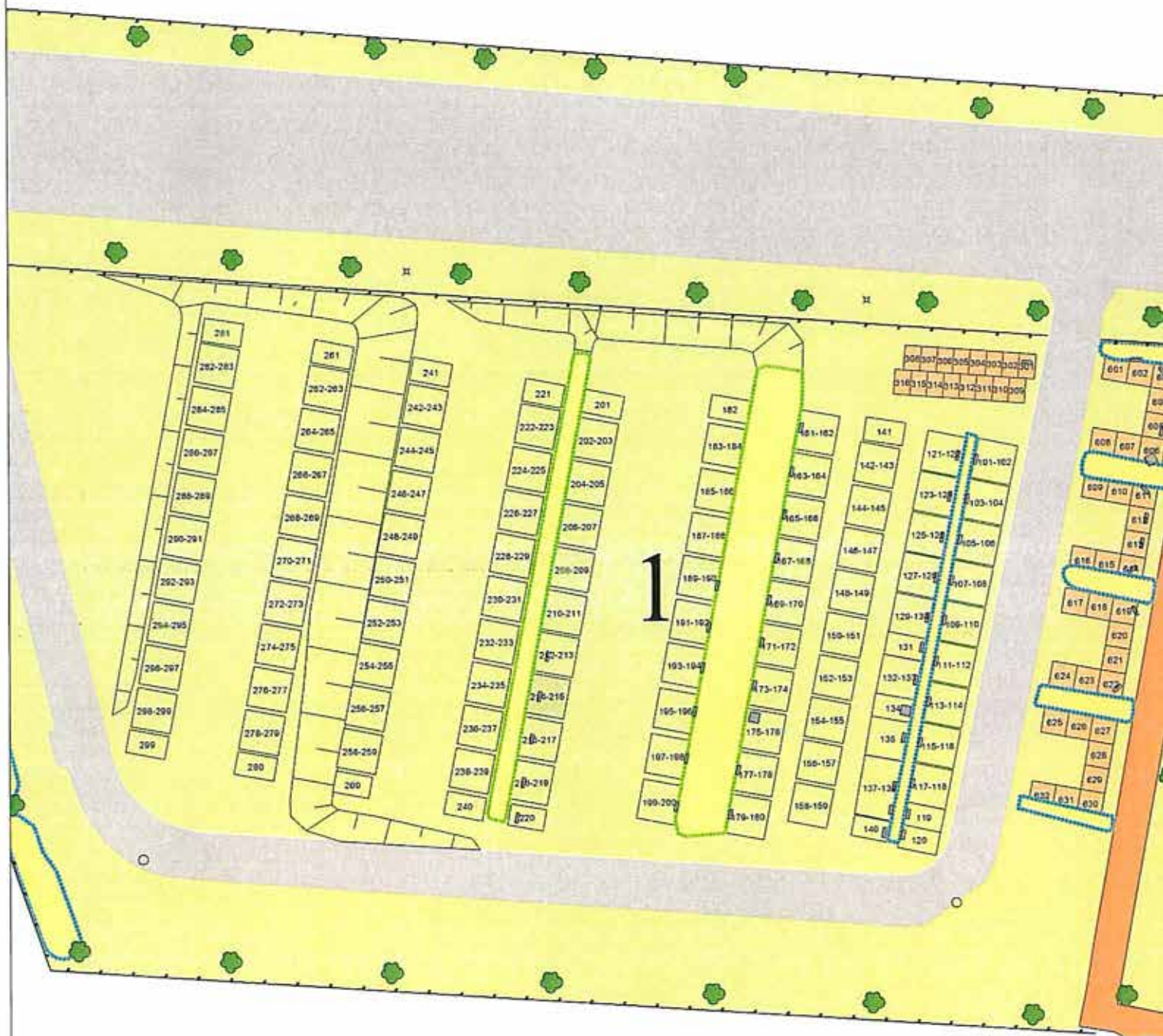
Den nedre delen av kyrkogården består av två kvarter som avskiljs genom en asfalterad gång som löper runt hela området. Den östra delen innehåller urnplatser som avskiljs från varandra med rygghäckar av idégran, den västra delen innehåller såväl kistplatser som urnplatser. De resta kistplatserna är låga och flera har på tidstypiskt vis en oregelbunden form.

Den äldsta gravvården på kyrkogården tillhörande f.d. gästgivaren A. Edman och är från 1891. Foto: Karin Lundberg.

De flesta av grusgravarna är från 1920-30-talet. Foto: Karin Lundberg.

Brunns kyrkogård. Kartan upprättades 2012 av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Kyrkogård: *Bronns* Datum: 2012-04-02
 Kvarter: *Kyrkogård* Skala: 1:350
 Avdelning:
 Gavn:

Glest placerade gravvårdar mot sydväst. Foto: Karin Lundberg.

Urnplats på den nyare delen. Foto: Karin Lundberg.

Vad gravvårdarna berättar om bygden

Gravvårdarna på Brunns kyrkogård berättar sammantaget en rik historia om trakten, dess invånare och näringar under de senaste århundradena. Via gravvårdarnas inskriptioner skildras såväl samhällets utveckling och struktur som olika stilinfluenser genom tiderna. Samtidigt är bilden av samhället väldigt skev eftersom den i stora delar endast visar på historien för dem vars efterlevande hade råd att resa en gravvård. Det var först mot 1900-talets mitt som i stort sett alla hade råd att skaffa en gravsten, före dess markerades gemene mans grav i regel endast med en gravkulle eller sandad yta, ibland planterad med någon perenn som till exempel vintergröna. Merparten av 1800-talets och det tidiga 1900-talets befolkning har inte lämnat något bestående alls efter sig i form av inskriptioner på stenar och kors. Detta gäller särskilt kvinnor, barn och mindre bemedlade ur de lägsta sociala klasserna såsom torpare och backstugusittare.

Antalet äldre gravvårdar från 1800-talet och tidigare är av naturliga skäl litet på Brunns kyrkogård, eftersom kyrkogården inte anlades förrän slutet på 1890-talet vilket gör att kunskaperna om traktens historia blir bristfällig. De flesta betitlade gravvårdarna har huvudsakligen koppling till kyrkan; *Kyrkoherden*, *kyrkovärden*, *predikanten*. I början av 1900-talet gick en väckelserörelse genom landet och i Brunn kom EFS-rörelsen att få stor betydelse bland annat genom den karismatiska predikanten Efraim Rang. Han ligger begravd på Brunns kyrkogård samt flera andra som var knutna till rörelsen.

En annan samhällsfaktor som hade stor betydelse i slutet på 1800-talet och början på 1900 var emigrationen. Flera av dem som emigrerade kom också tillbaka och på Brunns kyrkogård ligger den förmodade hemvändaren svenskamerikanen Birger Johansson begravd.

Brunn har varit, och är i viss utsträckning fortfarande, en trakt med tydligt agrar prägel. En av de vanligaste titlarna som omnämns på kyrkogårdens gravvårdar är *Hemmansägaren* eller *lantbrukaren*. Däremot har Brunns betydelse som stationsort och dess koppling till järnvägens framdragande genom socknen och som naturligtvis kom att betyda mycket för samhällets framväxt, ej fått något genomslag på kyrkogården. Det finns inga titlar som går att härröra till järnvägen eller stationen på gravvårdarna.

Rätts- och militärväsendet företräds på kyrkogården av titlar som *Nämndemannen* och *Fanjunkaren* och utbildningsväsendet i sin tur genom *Folkskolläraren*. 1900-talets industrialism speglas genom titlar som till exempel *Trävaruhandlare* och *Fabrikören*. Av de ovan nämnda titlarna och yrkena har väldigt få innehafts av kvinnor, vilket bekräftar bilden av en o-jämställd historia där kvinnor haft lägre utbildning och mindre framträdande positioner i samhället. Oftast går det att hitta en eller ett par gravvårdar med yrken som *Barnmorskan* eller *Skollärarinnan* på landsbygdens kyrkogårdar. På Brunns kyrkogård finns en gravvård över *småskollärarinnan* Anna Pettersson från skolan i Redvägsbrunn.

Många kvinnor fick under 1900-talets första hälft sin sista vila under gravstenar med helt korta inskriptioner som till exempel *Alfred Nordlunds familjegrav*, och har därmed inte lämnat några spår alls efter sig på kyrkogården ovan mark. Utöver ordet Familjegrav är traktens många gårdsnamn vanligt förekommande på gravvårdarna. Torp och gårdar med namn som *Törestorp*, *Kalkared*, *Stensgården*, *Kråkebo* och *Gåla* får här sitt minne bevarat. Ordet *Syskonen* står också på många av stenarna.

a.)

b.)

c.)

d.)

e.)

h.)

g.)

a.) I grav nr 1/D vilar svenskamerikanaren Birger Johansson, en ovanlig inskription men som berättar om den betydelse en person som återvänt från det stora landet i väst fick i bygden.

b.) Den äldsta gravvården på kyrkogården är från 1891 och är rest över gästgivaren A. Edman. Gravvården vittnar om den tid då vi färdades långsamt till fots och till häst, och då det var lagstadgat att det skulle finnas gästgiverier med jämna mellanrum där hästar och människor kunde vila.

c.) I grav nr 6–9/K vilar predikanten Efraim Rang som gjorde sig känd över hela Sverige med sina epokbildande bibel- och ungdomskurser på Brunnsnäs.

d.) I den sydvästra delen av kyrkogården vilar Kristina Svensson och hennes make. Kristina var den siste boende i Brunns nuvarande hembygdsstuga.

e.) Grav nr 10–12/K50. Påkostad familjegrav från 1920- eller 30-talet.

f.) Grav nr 16/B. En av de äldsta gravvårdarna på Brunns kyrkogård. Gravvården som har en hantverksmässig utformning är från 1893.

g.) Grav nr 17–18 J. En av flera gravvårdar med inskriptionen hemmansägare.

h.) Grav nr 24/N. Den enda gravvården på Brunns kyrkogård som åtminstone antyder att den begravda kvinnan haft ett yrke.

Samtliga foton: Karin Lundberg.

Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning

Brunns kyrkogård består av två delar. I området söder om kyrkan finns det en förhållandevis stor andel gravstenar från början av 1900-talet och här finns såväl höga som låga gravvårdar. Eftersom kyrkogården är anlagd i slutet på 1800-talet finns få äldre gravvårdar från slutet av 1800-talet. Det finns ett tiotal grusgravar med stenram men inga smidesstaket eller gjutjärnskors bevarade.

Den västra delen av kyrkogården, som kallas den nedre, invigdes år 1981 och består av såväl kistplatser som urnplatser. Här är gravvårdarna i sten och på tidstypiskt vis låga eller liggande och ofta asymmetriskt utformade. På Brunns kyrkogård finns ingen minneslund eller askgravplats anlagd.

Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling

Allmänt om urvalet

Vilka gravvårdar har då ansetts besitta kulturhistoriska värden på Brunns kyrkogård? Urvalskriterierna framgår under rubrikerna nedan. I några fall har en av ett flertal likartade stenar valts ut som representant för en hel kategori stenar. De gravvårdar som föreslås bevaras har delats in i tre kategorier:

1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Till denna kategori räknas i princip alla gravvårdar som kommit till före år 1900, och gravvårdar som är av avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär som helhet. Här ingår också mycket ovanliga gravvårdar, gravvårdar som är av mycket högt konsthistoriskt intresse och gravvårdar med mycket speciella inskriptioner.

2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Kännetecknande för dessa är att de är betydelsefulla för helhetsmiljön, att de är tidstypiska och hantverksmässigt, tekniskt och/eller konsthistoriskt värdefulla. Här hamnar även gravvårdar med intressanta inskriptioner som även omfattar till exempel titel och/eller gårdsnamn.

3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända

Kriterierna för dessa är samma som för kategori två men där den mer kortfattade inskriptionen utan titel/yrke eller gårdsnamn föranlett möjligheten till återvinning.

Ett område där gravvårdarna har sammanhållen karaktär har ringats in på gravkartan (se bilaga 1). Området innehåller gravvårdar med bevarade grusgravar. Gravvårdarna i detta område ska bibehållas.

Kriterier för återanvändning

Återanvändning kan ske genom att en ursprunglig inskription slipas bort och ersätts eller att den täcks med till exempel en textförsedd metallplatta. Ursprunglig dekor på gravvården ska bevaras liksom eventuella stenramar. Nya inskriptioner bör utföras på ett sådant sätt att de stilmässigt stämmer överens med gravvårdens tidstypiska utseende.

Gravvården bör om möjligt inte flyttas från sin ursprungliga plats. Om den måste flyttas från sin plats bör den flyttas till ett område med gravvårdar från samma tidsperiod.

I ”Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar” rekommenderas att en speciell symbol, till exempel recyclingpilarna, sätts på sidan av stenen för att markera att det är en gammal sten som återanvänts. I samma skrift står det också att ”Vid återupplåtelse av gravplats på vilken det finns en värdefull gravvård kan huvudmannen behålla gravvården och teckna avtal med den nye gravrättsinnehavaren om att få hyra/disponera gravstenen. Huvudmannen och den nye gravrättsinnehavaren bör teckna avtal om dispositionsrätt till gravvården”.

Riktlinjer för vård av murar och grindar

Murar och grindar har endast besiktigats översiktligt. De har miljöskapande värden och skall vårdas väl med sådana material och metoder att deras värden består. De äldsta delarna av muren härstammar från slutet av 1800-talet och är av intresse både ur ett naturvårdsperspektiv och ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Muren är överlag i förhållandevis fint skick. I den östra och sydvästra delen av muren syns tecken på att trädens rotsystem trycker på muren. Detta problem är svårt att åtgärda utan muromläggning. En framtida omläggning bör göras av kunniga stenarbetare på ett varsamt

sätt så att den ålderdomliga karaktären består. Om eller när träden ska ersättas är det viktigt att de nya plantorna sätts på tillräckligt avstånd från muren, helst två meter eller mer.

Dubbelgrinden i väster är i gott skick och uppvisar väldigt få rostangrepp. Rost avlägsnas med hjälp av stålborste och rostskyddet bör bestå av mönja samt linoljefärg. Det rekommenderas att smidda och gjutna järnföremål som står utomhus underhålls med maximalt 8–10 års mellanrum. Fördelen med ett kontinuerligt underhåll är även miljömässig, för när blyhaltig mönja kommer i dagen ökar risken att den hamnar i naturen där den orsakar stor skada.

Några stenar ur muren på den sydvästra sidan har tryckts ut till följd av att trädens rotsystem trycker på. Foto: Karin Lundgren.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, C. Begravningskick och gravvårdar. Vad gravvårdar reflekterar och reflektioner kring gravvårdar. I: *Kyrkan. Om kyrkobyggare och tro*. Västgöta-Dal 1995/96. S. 193–230.

Bland lekmän och predikanter EFS- en bygdehistoria
Christer Andersson

Berglund, I. & Berglund, J. Kyrkogården – idag och imorgon, *Kulturmiljövård* 6/1989.

Riksantikvarieämbetet, *Brunnsnäs säteri Kulturhistorisk utredning*. Älvsborgs länsmuseum 1994

Carlsson C. *Östads kyrkogård Kulturhistorisk inventering* 2011

Carlsson, A. & Swedberg, M. Livets slut och sista vilan. *Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie*, nr 32. 2007.

Kyrkogårdens gröna kulturarv. I: Bucht, E. (red). *Stad & land* nr 103/1992. 1992.

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. Centrala gravvårdskommittén. 2007.

Molander, L. *Kyrkogårdarna i Norra Billings pastorat. Förslag till bevarandeplan för Sätters kyrkogård*. Västergötlands museum. 2007.

Natursten 6. Gravvårdar. I: *Stenhandboken*. 1986. Sveriges Stenindustriförbund.

Otryckta källor

Arkiv

Kulturlagret, Vänersborg

Antikvarisk-topografiska arkivet

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Muntliga källor

Intervjuer med Bengt Carlsson och Urban Azelius, Brunns hembygdsförening samt Mikael Svensson, vaktmästare. Genomförda i juni - september 2012.

Bilagor

- Bilaga 1. *Bevarandeplan för gravvårdarna på
Brunns kyrkogård, upprättad av
Västarvet 2012-08-28.*
- Bilaga 2. *Gravvårdar med mycket högt kulturhisto-
riskt värde, grad I.*
- Bilaga 3. *Gravvårdar med högt kulturhistoriskt
värde, grad II.*
- Bilaga 4. *Relevanta lagtexter*

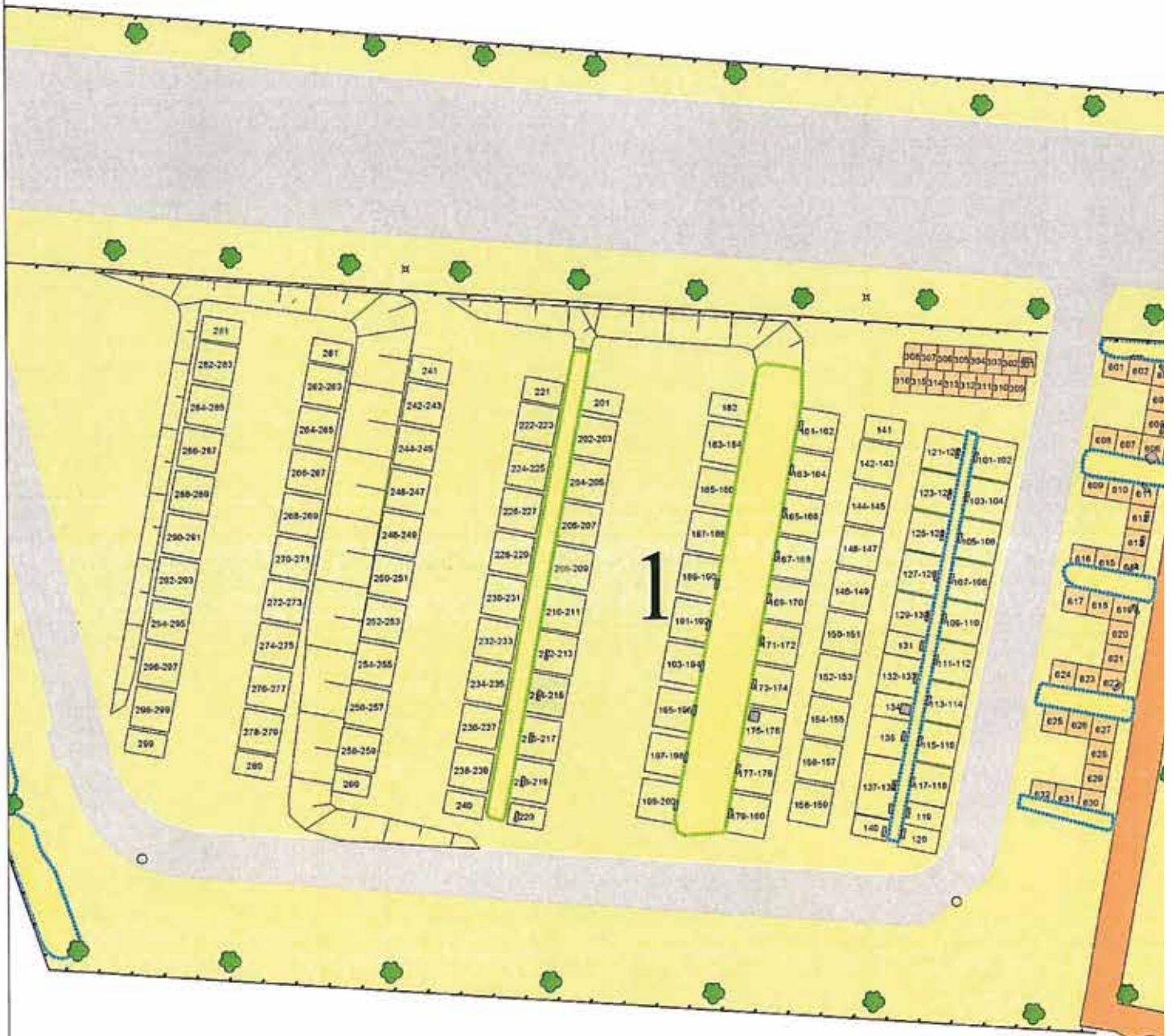

Bevarandeplan för gravvårdarna på Brunnns kyrkogård upprättad av Västarvet 2012-06-25

Ströckad markering - gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde

Grå markering - gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde
högst värde - samhället värde med bevarandekrav

Baserat på en karta upprättad av Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2012-04-02

Kyrkogård: *Brunns* Datum: 2012-04-02
 Kvarter: *Kyrkogård* Skala: 1:350
 Avdelning:
 Gravn:

Bilaga 2.

Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I.

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	19-20/A	1909?	Grovhuggen rest sten med slät inskriptionsyta på gräsbevuxen stenram	Hanna Bolin Född Hylander 1844-1909 samt en oläsbar namnteckning 1821-1893			
	16/B	1893	Obearbetad medelhög rest sten med svart polerad rund platta med försjunken text. dekor i form av växtornamentik	Hustrun Anna Lisa Johansson 1831-1893 PS. 480	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	11/B	1900?	Blankpolerad obelisk på hög stensockel, försänkt text och dekor upptill i form av ett timglas omgivet av ekblad.	Johan Svensson 1835-1916 Kristina Svensson 1834-1899	Lätt lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	14/C	1901	Hög spetsig gravvård med konsoller på sidorna vilandepå hög trapp stensockel. Försänkt text och dekor upptill i form av en inristad stjärna.	Johanna Johansdotter 1895-1901 Bibeltext: Låt barnen komma Till mig	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	2-3/G	1914	Grusgrav med rundad stenram. Hög rundad rest sten med finslipad oval/ medaljong och lodrätakarnerlyrer. För-gylld nersänkt text.	S. J. Jakobsson 1848-1922 Matilda 1850-1914 Källared			
	K:16-18	1930-tal	Monumental grusgrav med stenram. Två fyrkantiga pelare bär upp ett tympanonfält med en strålande stjärna. I som dekor. I ett tomt utrymme ovanför inskriptionsfältet står en urna. Upphöjd text	F. L. Filipsson 1849-1950 Hans maka Emma Lovisa 1860-1921 Hilma Filipsson 1857-1939 Långgered	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II.

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	19-20/C	1930-40t	Grusgrav med stenram. Röd-grå låg finhuggen rest sten med polerad upphöjd text och dekor i form av ett kors och växtornamentik.	Alfred Nordlunds Familjegrav			Ja
	1/D	1954	Finhuggen sten med polerad svart bottenplatta med nersänkt text. Dekor i form av en polerad ram upptill samt ett kors.	Svensk-Amerikanaren Birger Johansson 1880-1954	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	
	2-3/D	1904?	Grovhuggen rundad sten med oval finhuggen bottenplatta med upphöjd text. Dekor upptill i form av grovhuggna voluter. Intill en liggande sten med polerad ram och upphöjd text.	Levin Hedlund 1862-1904 Hilda Hedlund 1861-1929 Elin 1891-1938			
	12/F	1915	Låg finslipad sten i form av en vapensköld med polerad framsida med nersänkt text.	Samuel Johansson 1823-1912 Hus-trun Lovisa 1830-1915	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	
	18/F	1913	Svart polerad hög rest sten med nersänkt text. Dekor i form av kors.	K. Latt. 1840-1913	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	Ja

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	4/G	1914	Finslipad låg sten med svart polerad platta med nersänkt text. Dekor upptill i form av ett polerat kors.	Herman Bergqvist 1852-1914	Lavangripet	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	Ja
	5-6/G	1914	Stående finhuggen gravvård i form av ett latinskt kors. Nersänkt fögyld text.	C.A. Skog 1865-1941 Josefina Skog 1862-1914	Lavangripet	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	Ja
	6-8/H	1920	Grovhuggen högrest sten med polerad framsida. Upphöjd text på blåstrad botten. Dekor i form av liggande kors på lövverk.	Gustav Andersson 1856-1920 Hus-trun Marta Kristina 1853-1919			Ja
	13-14/H	1920 ?	Grusgrav. Stenram, med förhöjningar över hörnen. Högrest sten med spetsig avslutning upptill. Polerad framsida med försänkt fögyld text. Dekor i form av kors och växtoramentik på sidorna.	A. J. Klingberg 1851-1945 Hans maka Maria Sofia 1856-1920			Ja

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	15/H	1921	Hög rest sten med spetsig avslutning upptill. Polerad framsida med försänkt fylltext. Dekor i form av ett kors.	Matilda Jansson 1838-1921 Frid över ditt minne			Ja
	16-17/H		Finslipad rest sten med rakt överstycke och pelare på sidorna. Svart polerad platta med förhöjd polerad text. Dekor i form av meanderslingor på överstycket samt ett kors.	Johan och Sigrd Svantessons Familjegrav Grankullen			Ja
	19-20/H	1931	Finslipad rest sten med rakt överstycke och pelare på sidorna. Svart polerad platta med försänkt fylltext. Dekor i form av ett Kors. Liggande Gravvård på marken framför.	Carl W Andersson Familjegrav Vila i frid Karl Andersson 1847-1931 Charlotta 1848-1913 Törestorp			Ja
	2/I	1949	Avlång hög sten med svart finslipad platta, försänkt fylltext.	Elfrida Jakobsson Kälkared Karin 1899-1949			Ja

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	13-14/I	1921	Hög rest sten med polerad framsida och avrundad upptill. Dekor i form av ornament runt om och försänkt textör.	C. W. Josefsson 1845-1943 Hans maka Johanna Charlotta 1818-1921			Ja
	1A /I-J		Grusgrav med stenram intill ett sorgeträd. Finslipad sten med försänkt text, rabatt inuti stenramen	Gösta Lidman 1862-1941 Anna Lidman 1872-1957 Karin Lidman 1899-1949 Stora Ekered			
	1-3/J		Medelhög rest sten med överstycke som bärs upp av två pilastrar med kannelyrer. Svart polerad platta med upphöjd text. Hög rest polerad obeliskliknande sten med försänkt text. Liten liggande polerad sten med blomsterbatt, upphöjd text.	Ivar Fohrman 1873-1957 Hildur Elisabeth 1883-1958 Ankan Anna Fohrman 1819-1900 And. Ludvig Fohrman 1850-1916 Greta Fohrman 1900-1907 Ingrid Fohrman 1907-1983			
	6-7/J		Hög rest grovhuggen d sten med polerad framsida, försänkt förgylld text, dekor i form av en sol. Liggande sten med upphöjd text och dekor i form av ett kors.	Kyrkovärden C.J. Anderssons familjegrav Göran Lindgren 1906-1988 Maken Kairin 1900-1993			

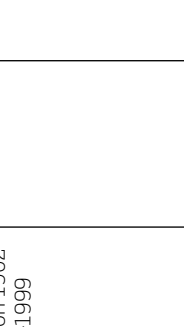
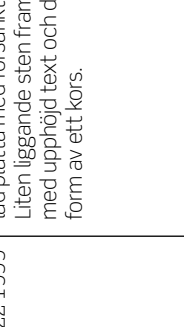
Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	8-9/J		Grovhuggen grusgrav med stenram. Polerad framsida med försänkt förgylld text.	Fanjunkaren och svärdsmanen Johan Stadig Familjegrav Stensgården			
	10-13/J		Hög rest grovhuggen Sten med polerad framsida; försänkt text. Dekor i form av en stiliserad ros.	Komminister Otto Gustavssons familjegrav	Lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	15-16/ J		Stor grusgrav med stenram. Hög rest grovhuggen sten med polerad framsida, upphöjd polerad text Dekor i form av ett kors. Liten liggande sten.	Nämndemännen P. Jonasson Systemare P. J. Persson Långsered Familjegrav Karl Persson 1885-1969 Hanna 1887-1972			
	17-18/J	1922 1999	Hög rest grovhuggen sten med grovhuggen dekor upptill i form av en blomma. Finhyllad platta med försänkt text Liten liggande sten framför med upphöjd text och dekor i form av ett kors.	Hemmansägare Svante Johansson 1837-1899 Hustru Anna Maria 1841-1922 Från Väla Calla Johansson 1902-1986 Einar Johansson 1900-1999 Kättersred			

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	4-5/K		Två fyrkantiga stenar som omger en rektangulär sten med en urna i relief och dekor i form av en strålstjärna. Upphöjd text.	Lantbrukare Vitalis Johansson 1882-1959 Hustrun Ellen Johansson 1884-1945			
	6-9/ K		Bred grovhuggen grusgrav med upphöjda hörn, grovhuggen grav med överliggare och sido-stycken. Finslipad inskriptionsplatta med upphöjd text.	Kyrkoherde Efraim Rang 1869-1934 Hedvig Rang 1867-1941 Laura Rang 1831-1913 Huelge Rang 1902-1924			
	11/K	1921	Rest medelhög sten med polerad platta. Dekor i form av grovhuggen blomma, försänkt text.	Claes Wilhelm Moden	Lavangripen		Ja
	12-13/K		Hög rest grovhuggen sten med polerad framsida i form av en pergamentrulle, försänkt förgylld text samt grovhuggen dekor upptill i form av en blomma. Liggande grav framför med polerad yta och nersänkt text.	Hemmansägare J. S. Johansson 1861-1922 Hans maka Hilda 1863-1942 Gästgivaregården Liggande grav; Hildur			

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	14-15/K		Grusgrav med stenram hög rest sten med svart polerad platta, försänkt förgylld text. Dekor i form av ett försänkt förgyllt kors.	Rein Davidsson 1854-1921 Maria Davidsson 1867-1945			Ja
	19-20/K		Gravård med borttagen stenram, svart polerad ram på var sida om text platta och dekor i form av två upphöjda kors, överliggare med dekor i form av ett timglas, upphöjd polerad text. Liggande grav med polerad framsida, nersänkt text..	Löjtnanten i armen svärdsmanen J.A. Thingren 1872-1945 Hans maka Hilda född Lindberg 1869-1952 Emilia Lindberg 1866-1945 Yngve Thingren			
	1-2/L	1959	Låg fyrkantig sten med svart polerad textplatta med försänkt förgylld text. Dekor i form av ett förgyllt försänkt kors.	Kyrkvården Carl Skog 1888-1959 Hustrun Greta 1897-1970			
	5-6/L		Sten i form av ett kors på en hög sockel. Förhöjd svart text, dekor i form av en förgylld stjärna.	Predikanten Natanel Johanssons Familjegrav			

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	9-11/L		Halvhög spetsig sten stående på en sockel med geometriska linjer och två kulor. Oval polerad textplatta med försänkt text, dekorerad i form av ett kors längst upp samt stjärnor i hörnen. Liggande grav nedanför med polerad yta.	C.Jonssons Familjegrav Kråkebo Stina, Artur, Johan Paul, Gunnar, Martin			Ja
	14-15/L		Grusgrav med stenram. Hög svart rest sten med svart polerad platta med nersänkt text. Stenen omges av två kulor stående på en sockel som är dekorerad med meander-mönster.	Claes Mårtensson 1875-1952 Johanna Jansson 1847-1928 Kråkebo			
	16-17/L		Grusgrav med stenram och förhöjningar i hörnen, spetsig halvhög rest sten med kantiga sidostycken. Dekor i form av kors och palmblad samt stiliserande blad i löpande följd på sidorna.	Hemmansägare Karl Johansson 1866-1928 Augusta 1862-1946 Kättersted			
	20-21/L		Grusgrav med stenram upphöjd i hörnen, polerad textplatta med försänkt text, kors med växtornamentik på överstycket.	Karl-Axel Gottfrid Fohrman 1859-1941 Alida Carolina Fohrman 1857-1931	lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	
	22-23/L	1931	Hög rest sten med svart polerad framsida, nersänkt förgylld text. Dekor i form av strålände stjärna med växtornamentik, liggande fyrkantig sten nedanför.	Här vilar P.E. Fohrman 1859-1931 Hustrun Ellemina 1875-1931 Remma Karl Kindberg 1909-1987 Makan Anna 1910-2002.			Ja

Foto	Nr/Kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	24/L	1932	Halvhög rest sten rundad upptill, upphöjd polerad text.	Natanael Bergendahl 1869-1932 Fr. Grönahög	lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	Ja
	25-29/M		Låg bred sten med fem gravplatser i rad stenen avslutas på sidorna med voluter. Polerade textplattor med förhöjd text.	Folkskollärare Wallfrid Hellstrand 1851-1945 Alma Hellstrand 1856-1945 Elsa Hellstrand 1889-1979 Sigrid Hellstrand 1892-1949 Inga Hellstrand 1896-1981			
	10-11/N	1950-tal	Halvhög rest sten med rakt överstycke och räfflade pilastrar på sidorna. Polerad framsida med försänkt förgylld text. Dekor i form av ett förgyllt försänkt kors.	Fabrikör Sven Karlsson 1888-1957 Elsa Skog 1894-1954			
	24/N	1964	Halvhög rest sten med polerad svart framsida försänkt förgylld text dekor i form av ett kors.	Här vilar Anna Pettersson 1895-1964 Från skolan i Redvägsbrunn Vila i frid	lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	
	25-26/N		Polerad sten i form av ett kors på hög sockel. Försänkt förgylld text.	Signe Norrman Född Hessman 1877-1963 Carl Arvid Norrman 1909-1948	lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten.	Ja

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återvändas
	12/P	1938	Medelhög rest sten med polerad framsida och dekor i form av kors och antika motiv, förhöjd text.	Selma Svensson 1866-1938 Stommen	lavangripen	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	Ja
	23-24/Q		Medelhög rest sten Dekor i form av växtornamentik längst upp samt en ram runt inskriptionen med klockor i hörnen. Liggande sten med dekor i form av druvklasar.	Kommunalfordf. S.A. Finnskogs Familjegrav Gunnar Finnskog 1903-1970 Rakel Finnskog 1907-1993			
	19/R		Medelhög smal sten med kantigt överstycke som pryds med en oljelampa. Polerad framsida med försänkt text.	Kyrkovärden L. J. Persson 1850-1929 Hustrun Matilda 1858-1910 Dottern Minni 1882-1927 Sonen Alfred 1885-1954			
	12-13/S	1925	Hög rest spetsig sten polerad framsida med otydlig huggen dekor ev. växtornamentik Försänkt förgyllt text.	Claes Wallin 1851-1925 Hustrun Lovisa 1837-1921			Ja
	15-16/S	1921	Hög rest sten med polerad framsida, polerad förhöjd text, dekor upptill i form av kors med strålar och svängda voluter.	Gottfried Stadig 1855-1948 Hustrun Maria Kajsa 1819-1921 SV: PS: 252			

Foto	Nr/kvarter	Årtal	Beskrivning	Inskription	Skador	Åtgärder	Kan återanvändas
	17/S		Halvrund liten sten med försänkt text och dekor i form av ett försänkt kors	Oscar			Ja

Relevanta lagtexter

Utdrag ur Lag (1988:950) om kulturminnen m. m.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,

3. för att reparera eller ändra det, eller
4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite.

I de fall som avses i första stycket får länsstyrelsen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och

handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Utdrag ur Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.

Kyrkliga kulturminnen

19 § Till kyrkliga inventarier som avses i 4 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hör bl.a. äldre skrudar, rökelsekar, kärl, böcker, altartavlor, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, förvaringskistor, fattigbössor, ljuskronor och ljusstakar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp, kyrkklockor, musikinstrument samt vissa äldre gravvårdar.

22 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. meddelas av riksantikvarieämbetet.

Utdrag ur Begravningslag (1990:1144)

1 kap. Definitioner

1 § I denna lag avses med

- begravningsverksamhet: de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser,
- församling: församling eller kyrklig samfällighet inom Svenska kyrkan,
- huvudman: församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde,
- begravningsplatser: områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar,
- allmänna begravningsplatser: sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna,
- enskilda begravningsplatser: andra begravningsplatser än allmänna,
- gravrätt: den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning,
- kremering: förbränning av stoftet efter en avliden person,
- gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund eller på någon annan plats än begravningsplats,

- gravanordningar: gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket eller andra liknande anordningar på en gravplats. Lag (1999:306).

2 kap. Begravningsplatser

Gravkarta, gravbok, gravregister

5 § För varje allmän begravningsplats skall upprättas en gravkarta och föras gravbok eller gravregister enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

7 kap. Gravrätt

Utövande av gravrätt m. m.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

2 § Gravrätten får inte pantsättas eller utmätas.

Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Upplåtelse av gravrätt

4 § En gravrätt får upplåtas till en juridisk person bara om det finns särskilda skäl för det.

5 § En gravrätt får upplåtas för viss tid, minst 15 och högst 50 år, eller för alltid.

Upplåtelse för alltid gäller bara så länge gravplatsen utgör en del av en allmän begravningsplats.

6 § Om någon upplåtelse tid inte har bestämts, varar upplåtelsen i 25 år.

7 § Upplåtaren skall utfärda gravbrev till bevis om att gravrätten upplåtits.

Förnyelse av upplåtelse

9 § När upplåtelse tiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om

-- gravplatsen är väl vårdad,

-- upplåtelsen inte medför något synnerligt men för begravningsplatsens ändamålsenliga ordnande och skötsel, och

-- gravrättsinnehavaren dessförinnan har anmält att han vill få upplåtelsen förnyad.

10 § I god tid innan upplåtelse tiden går ut skall upplåtaren underrätta gravrättsinnehavaren om förutsättningarna för en ny upplåtelse.

Gravanordningar m. m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande.

Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravanordningar får inte pantsättas eller utmätas.

Ändringar på gravplatsen

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det.

Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen. Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underrettas om åtgärderna.

Gravrättens upphörande

32 § Gravrätten upphör när upplåtelse tiden går ut, när gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §.

33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälpes vanvården inom ett år efter

det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas. En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Utdrag ur Begravningsförordning (1990:1147)

Gravkarta

3 § På en gravkarta skall med nummer anges samtliga gravplatser inom begravningsplatsen. Äldre gravplatser anges därvid så fullständigt som möjligt. Om det finns en minneslund på begravningsplatsen, skall också den anges.

Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och

god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

7 kap. Skydd av områden

Biotopskyddsområde

11 § Regeringen får i fråga om små mark- eller vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda meddela föreskrifter om

1. att samtliga lätt igenkännbara områden av ett visst slag i landet eller i en del av landet ska utgöra biotopskyddsområden, och
2. att en myndighet eller kommun i det enskilda fallet får besluta att ett område ska utgöra ett biotopskyddsområde.

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet. En fråga om dispens ska prövas av den myndighet som regeringen bestämmer, om dispensen avser ett område enligt första stycket 1, och i andra fall av den myndighet eller kommun som har bildat biotopskyddsområdet.

De åtgärder som behövs för att vårda ett biotopskyddsområde får vidtas av kommunen, om den har bildat området, och i fråga om andra områden av den myndighet som regeringen bestämmer. Innan en åtgärd vidtas ska den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut som avses i första stycket 2 ska gälla omedelbart även om det överklagas. Lag (2009:1322).

Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Allmänna bestämmelser

Biotopskyddsområde

5 § Sådana mark- eller vattenområden som anges i bilaga 1 utgör biotopskyddsområden enligt 7 kap. 11 § första stycket 1 miljöbalken.

Länsstyrelsen prövar frågor om dispens enligt 7 kap. 11 § andra stycket miljöbalken som avser sådana biotopskyddsområden.

Länsstyrelsen får besluta om de åtgärder som behövs för att vårda områdena. Förordning (2009:1328).

Bilaga 1

Biotopskyddsområden som avses i 5 §

1. Allé

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

4. Pilevall

Hamlade pilar i en rad som består av antingen

a) minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst

100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller

b) minst tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

6. Stenmur i jordbruksmark

En uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10)

8 kap. Bygglag, rivningslag och marklag

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att

9. anordna begravningsplatser, och

10. väsentligt ändra anläggningar som avses i 1–9.

